

Česká dělnická třída a rakouský stát

KAREL MALÝ

Vznik československého státu v r. 1918 je právem považován v literatuře za historické naplnění staleté národní a lidové resistance, jejímž cílem bylo získání práva na „vlastní, nezávislý politický život“.¹⁾ Je nepochybné, že v 2. polovině 19. století se stal v tomto politickém zápase otázkou přímo osudovou vztah české dělnické třídy k myšlence samostatného národního státu, ať se již skrývala ve formulacích historického státního práva, nebo v požadavcích na realizaci práva přirozeného. Oficiální postoje, tak jak se projevovaly zejména v programech rakouské sociálně demokratické strany,²⁾ nejsou tu bezprostředním předmětem našeho zájmu. Jde nám spíše o zjištění, jaké to byly momenty, které rozhodujícím způsobem determinovaly postoje české dělnické třídy k rakouskému státu — a tedy i její úlohu v národní a demokratické revoluci, jejímž výsledkem bylo vytvoření samostatného československého státu.

Odpověď na naznačené problémy se zdá být na první pohled jednoznačná a zároveň jednoduchá. Dělnická třída a buržoazní stát musely přece být v antagonistickém a nesmiřitelném vztahu. V této jistě správné odpovědi je zakotven třídní a určující moment pro vytváření názorů dělnické třídy na buržoazní stát. V prostředí rakouského státu, kde buržoazní svobody se tak důvěrně proplétaly s feudálními ještě přežitky, musela sama existence monarchie nutně vyvolávat snahy o její odstranění. Ovšem přesto zůstává ještě stranou řada dalších otázek: kdy si začínají představitelé dělnického hnutí uvědomovat zákonitost tohoto antagonismu, kdy začínají formulovat svou vlastní státní koncepci, jak se v tomto vztahu projevoval antagonismus národnostní. Začneme-li tím posledním, pak můžeme dokonce ještě položit otázku, na kolik byl třídní vztah k buržoazii a státu zatíženému ještě feudálními přežitky těmito národnostními momenty prohlubován, nebo jinými slovy, musíme se tázat, zda byl vztah české dělnické třídy k rakouskému státu také vztahem Čechů k Rakousku nebo jen proletariátu k buržoaznímu státu, či obojím zároveň? A položíme-li tuto otázku, vznikají další. Například jak a čím působil tlak buržoazní státní

¹⁾ V. Vaněček, Ke kořenům 28. října 1918, I. O české státnosti v první polovině 19. století, Právněhistorické studie 14, Praha 1969, str. 31.

²⁾ K tomu srov. zejména Zdeněk Šolle, Socialistické dělnické hnutí a česká otázka, Rozpravy ČSAV, roč. 79, seš. 12, Praha 1969.

mašinerie i na národní povědomí českého dělnického prostředí, tedy jednu z rozhodujících politických sil.

Abychom mohli alespoň zčásti na tyto nadhozené problémy odpovědět, je nezbytné nejprve vymezit charakter státu a právního řádu, ve kterém české (a nejen české) dělnické hnutí nalézalo prostor pro svůj růst a politické zrání.

I.

Rakousko-uherský dualistický stát byl od roku 1867 zásluhou především tlaku rakouských liberálů konstituován jako buržoazní parlamentní konstituční monarchie. Rozsáhlá charta občanských práv, kterou prosincová ústava v zákoně č. 142/1867 ř. z.³⁾ přinesla, zaručovala formálně široký rozsah občanských svobod, tak jak je znaly i ostatní buržoazní ústavy. Svoboda spolčovací, shromažďovací, svoboda svědomí, tisková, ochrana listovního tajemství byly tu slavnostně proklamovány a v podstatně relativnější podobě pak i zakotveny v prováděcích zákonech, z nichž některé (zákon spolkový a shromažďovací)⁴⁾ dokonce předběhly vznik ústavy, jiné pak byly vydány až po značném zdráhání (zákon koaliční).⁵⁾ Prostor k využívání občanských práv byl tak poměrně široce vymezen, i když, a to je třeba zdůraznit, nebyl zamýšlen a vytvářen také pro dělnickou třídu, která byla považována za vrstvu stojící mimo tu část společnosti, která se považovala za účastníka a podílníka na státní moci. Nelze totiž zapomínat na skutečnost, že úloha dělnické třídy jako aktivního a iniciativního politického činitele ve společenském životě státu nebyla při vzniku předlitavské ústavy ještě vůbec brána v úvahu. Systém volebního práva⁶⁾ a řada dalších opatření diskvalifikovaly většinu rakouských občanů, především tedy příslušníky dělnické třídy na pouhé objekty státní moci, na občany, kteří sice měli ve smyslu ústavy i dalšího zákonodárství zaručenou rovnost před zákonem, ale zároveň jako důsledek nerovnosti majetkové byli vyloučeni z účasti ve volbách a tedy i z účasti v zákonodárných sborech a samosprávných orgánech. Dělničtí politici představitelé si záhy uvědomili tento stav a v dělnických časopisech, zvl. v zabavených vydáních již přesvědčivě začíná vystupovat rakouský stát a rakouské právo jako třídně nepřátelské

³⁾ K problematice občanských svobod v Rakousko-Uhersku po r. 1867 srov. K. Malý, Einige Bemerkungen zur Problematik der bürgerlichen Freiheiten in der Zeit des Dualismus, v publikaci Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus, Budapest 1966, str. 37–43.

⁴⁾ Obsáhlou kritiku rakouského práva spolkového a shromažďovacího viz v monografii K. Malý, Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v 2. polovině 19. století v Čechách, Praha 1967, kap. II., str. 70–131.

⁵⁾ Speciální studii k právu koaličnímu je stat J. Housera, Boj dělnictva za odstranění zákazu koalic a rakouský koaliční zákon z r. 1870, Právněhistorické studie V, str. 211–232; jinak K. Malý, op. cit., zvl. str. 15–31.

⁶⁾ K rakouskému právu volebnímu srov. J. Pražák, Rakouské právo ústavní, Praha 1902, část III, ústava říšská, str. 156–195.

instituce.⁷⁾ Výstižná je v tomto směru formulace z brožury „Kapitál a práce“, připisovaná Lad. Zápotockému: „Není možná, by jste neviděli, že zejména zákony rakouské nejsou žádnou hrází pro libovůli panujících tříd...“⁸⁾ Tento stav latentní právní diskvalifikace v oblasti vrcholného uplatnění demokratických práv, tj. v účasti ve volbách a podílení se na práci zákonodárných sborů přitom trval až do zániku monarchie (při volbách do zemských sněmů) a do počátku 20. století (při volbách do říšské rady).

Je známo, že do roku 1896, kdy byla zavedena tzv. pátá všeobecná volební kurie, ve které mohli volit i ti rakouští občané, kteří neplatili přímé daně (minimálním požadavkem pro účast ve volbách bylo placení daní ve výši alespoň 5 zl., od roku 1896 4 zl. ročně) ze svého majetku, byli příslušníci proletariátu městského i venkovského vyloučení z výkonu volebního práva. Ještě při zavedení páté kurie byl vznesen návrh, aby i tu byli zbaveni volebního práva příslušníci domácího služebnictva, pokud žijí ve společné domácnosti se zaměstnavatelem, ale neprošel.⁹⁾ I po volební reformě však platil ještě census pobytu, tj. volič musel být usedlý v obci, v níž mu mělo být přiznáno volební právo, alespoň 6 měsíců. Rozdělení poslaneckých mandátů na jednotlivé kurie¹⁰⁾ (volební třídy) však ukazují naprosto přesvědčivě, že ve skutečnosti se vládoucí třídy postaraly, aby dělnické třídě byl znemožněn významnější vliv v parlamentě:

Kurie	Čechy	Morava	Slezsko	Celkem
velkostatkářská	23	9	3	35
městská	31	13		
obch. a živ. komor.	7	3	4	58
venkovských obcí	30	11	3	44
všeobecná	17	7	2	26

Z celkového počtu 163 mandátů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku tedy dělnická třída mohla mít jen 26 poslanců. Zdůrazňujeme mohla, neboť všeobecnost páté kurie spočívala kromě jiného i v tom, že se voleb v ní účastnili i voliči příslušející do 4 vyšších kurií. Při společenském rozvrstvení, ve kterém, jak ještě ukážeme, dělnická třída představovala významnou složku společnosti, je to výrazný doklad její právní „méněcnosti“.

Je třeba zároveň poznamenat, že tato právní diskvalifikace byla přímo programovým vyjádřením a projevem majetkové nerovnosti, že vycházela

⁷⁾ Dokazuje to např. článek konfiskovaných Dělnických listů z 1. 11. 1872, roč. 1, č. 21, „Vláda a dělnictvo“; k tomu srov. i K. Malý, op. cit., str. 111–112.

⁸⁾ K. Malý, op. cit., str. 211.

⁹⁾ K tomu srov. J. Pražák, Rakouské právo ústavní č. 3, str. 176.

¹⁰⁾ Přehled pořízený podle „Přídavku k řádu volení do rady říšské“, in Pražák, op. cit., str. 135 Přílohy.

z nepokrytě hlášané zásady, že jen příslušníci majetkových vrstev jsou schopni plnit své společenské poslání při ochraně majetku, bezpečnosti a života spoluobčanů. Výrazně se tyto představy projevovaly zvláště při výkonu práva porotčího.¹¹⁾ K účasti v porotách podle zák. č. 121/1873 ř. z. byly připuštěny jen osoby mužské, které „platí kromě případů zákonem vyměřených ročně alespoň 10 zl. a v místech, v nichž jest více než 30 000 obyvatelů alespoň 20 zl. přímých daní bez přírážky...“. Skutečným smyslem zákona bylo tedy vyloučit příslušníky dělnické třídy z účasti na soudním rozhodování. Tento účel zákona obhajovala i rakouská oficiální právní věda, která vykládala, že jen zabezpečené hmotné postavení porotce (vyjádřené v placení přímých daní) je zárukou jeho dostatečné inteligence, samostatnosti a nezávislosti.¹²⁾ Stejná hlediska byla aplikována i při volbách do obecních zastupitelstev, kde rovněž pod požadavkem neodvislosti byl skryt požadavek příslušnosti k majetným společenským vrstvám, které tím, že přispívají svými daněmi na obec, jsou jediné oprávněny v obci rozhodovat.¹³⁾ V tom byla skutečná jednota, alespoň ještě do nástupu osmdesátých let, mezi českou i německou buržoazií v Předlitavsku. O možnostech, které měli příslušníci dělnické třídy při využívání demokratických ustanovení ústavy, což představuje zvláštní otázku, budeme ještě hovořit.

Jestliže rakouský proletariát mohl a musel tyto skutečnosti považovat za projev třídní nespravedlnosti, musel tento fakt v českém prostředí, ve kterém byla dělnická třída ovlivňována cílevědomě i národnostními idejemi, považovat i za nespravedlnost nacionální. Nelze totiž zapomínat na skutečnost, že poměrně pozdní formování dělnické třídy v Rakousku, prakticky až na počátku 2. poloviny 19. století, umožňovalo také v českém prostředí jeho intenzivní ovlivňování nacionálními idejemi.

Podobně jako i jinde v Evropě také české dělnické revoluční hnutí navazovalo na revoluční demokratické tradice r. 1848 a tedy i na lidová národní hnutí. Ovlivňování prvních vůdců dělnického hnutí v Čechách radikálně demokratickými idejemi bylo již v literatuře přesvědčivě dokázáno.¹⁴⁾ V tom byl ostatně vývoj v českých zemích stejný jako v prostředí německém. Rozdíl byl však v tom, že německy mluvící rakouský proletariát neměl před sebou otázky, které ve střední Evropě poprvé s takovou naléhavostí vyvstaly právě před českou dělnickou třídou — totiž řešení vztahu k národně osvobozenkému hnutí, vedenému zatím buržoazií, ale přitom lidovému. Podobný úkol mělo revoluční dělnické hnutí i ostatních utlačovaných národů habsburské monarchie. Z nich však jen v českých zemích, vzhledem k jejich průmyslové potenci, představovala dělnická třída samostatného politického činitele a sociálně demokratická strana svým významem v politickém životě skutečnou autoritu. Nezaúja-

¹¹⁾ K tomu srov. K. Malý, Zastavování činnosti porotních soudů v 80. letech XIX. století v Rakousku, AUC — Iuridica No. 1, str. 71–86.

¹²⁾ Srov. Fr. Storch, Řízení trestní rakouské, Praha 1877, str. 183.

¹³⁾ K tomu srov. Fr. Schwarz, Výklad zákona obecního, Praha 1898.

¹⁴⁾ Zd. Šolle, Socialistické dělnické hnutí a česká otázka, 1848–1918, Rozpravy ČSAV, 1969, roč. 79, seš. 13.

tým současným dělnickým pozorovatelům bylo jasné, že československá sociálně demokratická strana po brněnském sjezdu v r. 1897, který fakticky přeměnil rakouskou sociální demokracii na poměrně volnou federaci národních stran při zachování centralizovaného odborového hnutí, představovala na rozdíl od socialistických stran ostatních utlačovaných národů důležitou součást i národního hnutí.¹⁵⁾ Pro československou sociální demokracii bylo přímo životní nezbytností řešit svůj vztah k politice a programu, které měly za svůj cíl obnovení českého státu. Odmítnutí buržoazního programu českého historického státního práva, ke kterému došlo ve známém prohlášení českých sociálních demokratů v říšské radě, přineslo sociální demokracii značný pokles prestiže, ukázalo se politicky chybné, a to přesto, že v něm byla již předvídána možnost marxistického řešení národnostní otázky v souvislosti s vítězstvím socialismu.¹⁶⁾

Naskytá se ovšem otázka, zda podíl české dělnické třídy v české společnosti nepřeceňujeme, zda vůbec svou silou a početností hrála a mohla hrát úlohu, kterou jí připisujeme. Čísla statistických údajů ovšem ukazují na neustálý početní růst průmyslového proletariátu v Rakousku a zejména pak v českých zemích. Průmyslovou revoluci, kterou Čechy procházely, dokládá i vývoj počtu osob zaměstnaných v hlavních odvětvích národního hospodářství (včetně jejich rodinných příslušníků):¹⁷⁾

	1880	1890	1900
Zemědělství	2,272.468	2,375.146	2,255.273
Průmysl			
Obchod	2,345.415	2,864.561	3,324.283
Doprava			

Jak je vidět, zatímco počet zaměstnaných v zemědělství poklesl, počet zaměstnaných v průmyslu se zvýšil během 20 let téměř o 1 mil. osob. Podíl

¹⁵⁾ Tamtéž, str. 23, pozn. 53, citát z paměti bývalého německého sociálního demokrata Fr. Stampfera, Erfahrungen und Erkenntnisse, Köln 1957, str. 53–55: „Neben des Deutschen waren die Tschechen in der Partei die stärkste Gruppe. Weit dahinter kommen die Polen, die Ruthenen, die Südslawen, die Italiener. Alle diese Gruppen, die Tschechen ausgenommen, waren innerhalb ihres Volkstums kleine Minderheiten von sektenartigen Charakter...“

¹⁶⁾ Zd. Šolle, op. cit., str. 27.

¹⁷⁾ Statistické údaje jsou vzaty z knihy H. Rauchberga, Der nationale Besitzstand in Böhmen, I–II, Lipsko 1905. V Čechách byla také největší koncentrace průmyslového dělnictva. V celém Předlitavsku bylo jen 48 politických okresů, kde na tisíc obyvatel připadalo více než 800 průmyslových dělníků. Z toho na Čechy připadalo 28 okresů, Moravu 9 a Slezsko 3, na české země tedy celkem 40. K tomu srov. H. Rauchberg, Die Bevölkerung Österreichs auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890, Vídeň 1895, str. 366. Otázkami sociální skladby rakouské společnosti se zabýval J. Křížek ve studii La crise du dualisme et le dernier compromis austro-hongrois (1897–1907), Historica XII, Praha 1966, str. 71–145.

české dělnické třídy na tomto růstu můžeme odhadnout podle ne zcela přesných údajů o jazykové příslušnosti k r. 1900 z čísel o počtu příslušníků jednotlivých povolání v průmyslu bez rodinných příslušníků. Počítáno podle tzv. převážně českých a smíšených okresů s českou většinou byl jejich počet 1 491 571. V tzv. německých okresech a okresech smíšených s německou většinou byl 1 156 234. Ještě výrazněji je vidět růst české dělnické třídy v obcích nad 10 000 obyvatel.¹⁸⁾

1880		1890		1900	
Češi	Němci	Češi	Němci	Češi	Němci
165.019	22.386	199.362	23.184	250.577	28.706

Zde se tedy také jasně ukazuje rychlý růst průmyslu v oblastech převážně českých. Důležitým zjištěním pro skladbu společnosti a podílu českého proletariátu v ní je porovnání vzájemného vztahu dělníků, námezdně pracujících (zřízců, úředníků apod.) a podnikatelů v šesti větších městech v Čechách s předměstími, která představují rovněž průmyslová centra, totiž v Praze, Liberci, Ústí n. L., Budějovicích, Plzni a Teplicích. Z porovnání, které provedl H. Rauchberg, jasně vysvítá, že absolutní podíl české dělnické třídy ve všech těchto městech převyšuje počet proletariátu německého, což je důležité zvláště pro oblast českého pohraničí.¹⁹⁾ Zároveň ovšem toto zkoumání dokazuje, že absolutní většinu ve všech zkoumaných městech včetně Prahy měla, pokud jde o podnikatele, buržoazie německá, stejně jako ve skupině zaměstnanecké v kategorii zřízců a úředníků. Závěr autora, že „vidíme..., že ve všech zkoumaných městech převažují u Němců horní, u Čechů dolní sociální vrstvy“,²⁰⁾ je důležitý nejen pro posouzení vztahu českého proletariátu k německé buržoazii, ale i k rakouskému státu, který v očích dělnické třídy byl právě státem, hájícím především zájmy této německé buržoazie.

Jak je vidět, byla tedy česká dělnická třída již koncem 19. století jak svou početností, tak i svou politickou aktivitou důležitým a čím dále tím více určujícím faktorem českého politického života. Její význam v politickém životě nelze přitom jistě jen zužovat na působení sociálně demokratické strany, která přes své významné pozice se nikdy nekryla s dělnickou třídou. Její politika byla pak do značné míry determinována názory dělnické třídy, které ovlivňovaly i některé složky společnosti, které na ní byly závislé, např. drobné živnostnictvo, zvláště ve smíšených oblastech, kde

¹⁸⁾ H. Rauchberg, *Der nationale Besitzstand in Böhmen*, I–II, Lipsko 1905.

¹⁹⁾ H. Rauchberg, op. cit. II, str. 356–359.

²⁰⁾ H. Rauchberg, op. cit. I, str. 569.

český drobný živnostník byl přímo existenčně připoután k českému dělnickému prostředí.

Složitá národnostní situace v Čechách, kde si dělnická třída stejně jako sociálně demokratická strana nutně musela klást emancipační cíle, byla proto velmi příznivá oné shora zmíněné symbióze národních a sociálních idejí.

Úzká jednota těchto dvou tendencí — sociální a národnostní — byla pak zesilována i způsobem fungování rakouského státního aparátu, který nevystupoval nikdy česky, nýbrž vždy rakousky, tj. z hlediska české dělnické třídy německy. To podporovala i skutečnost, že česká buržoazie byla fakticky eliminována z podílu na politické moci a soustředila se hlavně na problematiku samosprávy a v zúženém prostoru, který jí rakouský politický aparát ponechával, nemohla plně projevit v politické a státní oblasti své antagonistické zájmy i vůči českému dělnictvu. Stručně řečeno, česká dělnická třída cítila ekonomický útlak české buržoazie, nemohla však v rakouském státním systému cítit její útlak politický. To, jak ještě ukážeme, bylo asi rozhodujícím faktorem v postupném vytváření negativistických tendencí českého proletariátu jak k buržoazní státnosti, tak především k rakouskému státu. Zároveň však tento fakt umožňoval vytvoření národní koalice, společné fronty buržoazie, rolnictva i dělnické třídy k uplatnění a prosazení národních zájmů, k vytvoření národního státu. Proto také realizace české státní ideje v r. 1918, tedy vznik československého samostatného státu, se musel nutně jevit jako progresivní výsledek národní a demokratické revoluce i české dělnické třídě.

II.

Jestliže jsme ovšem obecně konstatovali poměrně široký prostor k politické činnosti, který byl vytvořen rakouskou konstituantou, musíme zároveň ukázat, které to byly konkrétní formy střetu státních institucí s českým proletariátem, jež vedly k postupnému odmítání rakouské státnosti vůbec. Tu narážíme na problém vztahu státu a společnosti a v jiné rovině i státu a národa. S rozvojem společnosti, její civilizační úrovně, úrovně ekonomické, kulturní i politické souvisí nezbytně také rozvoj její kultury právní, projevující se nejen na úrovni právního myšlení, tedy právních a politických teorií, ale i ve složitosti a struktuře aparátu, jeho fungování a v právních pravidlech, ve kterých se realizuje pohyb společnosti. Růst populace, vznik velkých městských aglomerací, zejména pak v průmyslových oblastech, které charakterizují zvláště nástup kapitalismu v Rakousku v II. polovině 19. století, projevil se tu (stejně jako v ostatních evropských státech) narůstáním stavu, který je jakýmsi permanentně působícím a zároveň silícím jevem ve vývoji buržoazní společnosti, tj. odcizením státního aparátu a především právního řádu převážné části společnosti.

Rozvoj bouřlivého politického života v rakouské monarchii se nad to střetával s právním řádem budovaným v období průmyslového liberalismu a nepřipraveným na ostré třídní konflikty, které s sebou zápas o politickou

moc mezi dělnickou třídou a buržoazií nutně přinášel. Dokladem nad jiné významným je tu např. postavení politických stran v právním řádu, resp. neexistence právní úpravy politických stran, která nečinila státnímu aparátu žádné potíže při patriarchálních poměrech v buržoazních stranách, ale rázem se stala vážnou překážkou poté, kdy do politického života monarchie vstoupila organizovaná politická síla — sociálně demokratická strana.²¹⁾ Buržoazní samospráva, která měla nahrazovat spolu se zeměpanskou organizací okresní někdejší správu patrimoniální a dávat zároveň buržoazii jakousi fikci, že si sama spravuje své záležitosti, nemohla prolomit začarovanou hradbu nedůvěry k orgánům státní moci. Bylo to nemožné tím spíše, že se stala posléze základnou české buržoazie, její jedinou politickou oporou v opoziční politice vůči Vídní. Namísto tedy, aby samospráva vytvářela fikci ideální rovnováhy mezi oběma koleji správy, vedla její existence v Čechách naopak k negaci rakouské státnosti. Volání po silné české samosprávě bylo tedy zároveň voláním po české autonomii. Je proto pochopitelné, že samosprávě byl dáván význam protistátní, resp. protirakouský. Výraz „úplná samospráva“ byl krycím heslem pro požadavek obnovení českého státu. Typické ovšem pro českou buržoazii je, že po r. 1918, kdy dosahuje svých politických cílů, rychle opouští své samosprávné teorie, začíná hlásat postátnění samosprávy a její odpolitictění, resp. z odbornění.²²⁾

Odpor k rakouské státnosti byl dále zesilován i charakterem právního řádu, který se stával nejen nepřehledný a nesrozumitelný prostému občanu, ale vyžadoval pro uplatnění jeho práv v konkrétních otázkách zásah specialistů-právníků. To jsou ovšem skutečnosti, se kterými se setkává na určitém stupni vývoje každá třídní společnost. Specifikum této problematiky v rakouském prostředí spočívá však v tom, že zde dochází ke konfliktu státu a občana v podmínkách kompromisního a polovičatého řešení buržoazně demokratické revoluce. Formálně proto vyznívaly představy o tom, že vrchnostenský, absolutistický stát, jenž považoval své občany za poslušné poddané, za objekty státní péče, padl. Dosažení rovnosti mezi občanem a státem, v právní teorii i praxi zakotvené, jevílo se v konkrétních případech málo reálné. Tu tedy vzniká a vyvíjí se jeden z důležitých momentů pro formulaci odpovědi na naši otázku — pro většinu společnosti — na prvním místě pro proletariát — je stát i právní řád něčím, co nepovažuje za své, s čím se neztotožňuje a co jí způsobuje spíše obtíže.

V Čechách dochází k tomu všemu za situace, kdy se národ dívá na tento stát jako národnostně nespravedlivý, jako nástroj národnostního útisku. Byl tu však ještě velké symboly — vlast, národ, císař, které např. v soudním Německu úspěšně pomáhaly tlumit revoluční pohyb proletariátu. A tu se dostáváme k další části odpovědi. Z hlediska Čechů — jaká vlast? Širší rakouská nebo národní, česká? Dlouholetá výchova k národnímu cí-

²¹⁾ K této problematice srov. K. Malý, Policejní a soudní perzekuce..., str. 140–142.

²²⁾ K tomu srov. K. Malý, Vývoj správní organizace v Československu, Praha 1969, ed. Institut MV pro národní výbory, str. 99–100.

tění, navazující na heroickou dobu českého obrození, literatura, divadlo i umění výtvarné byly v českém prostředí výlučnými propagátory českého nacionalismu a nemohly být ničím jiným. Každý pokus o vytvoření kultu rakušáctví byl proto českým prostředím odmítán. Vývoj dokázal, že zákonitý růst národního uvědomění učinil z tzv. rakouské vlasti jen prázdnou fikci. Je nesporné, že císař pro své postavení ve společnosti požíval značné politické autority a že symbolizoval a zosobňoval (nebo měl alespoň zosobňovat) v očích veřejnosti rakouskou vlast i stát. Avšak je známo, že právě zosobňování i symbolizování těchto pojmů nutně přineslo negativní výsledky. Feudální ještě povaha kultu císaře Františka Josefa I. působila i v rakouském právním řádu anachronicky a nutně se srážela se všemi demokraticky vystupujícími politickými proudy. Obraz císaře provázel rakouského občana od jeho narození až po úmrtí, jeho jménem byly nejen podepisovány zákony, ale i vyhlašovány rozsudky i válka. Bylo proto přímo zákonité, že stejně tak, jak císař zosobňoval stát, přitahoval a soustřeďoval na svou osobu i všechny projevy negativního poměru k rakouskému státu a politickému režimu. To, co se takto obecně projevovalo při vývoji dělnické třídy od živelnosti k uvědomělému formování negativních stanovisek k rakouské státnosti obecně, projevovalo se tím ostřeji v prostředí českém, kde negativní poměr k císaři byl o to silnější, že byl umocňován národnostním bojem a celkově negativním poměrem k habsburské dynastii. Neúprosná data soudních statistik nám proto dokazují zcela přesvědčivě, že masově páchané urážky císaře byly prvním, často jen živelným projevem desiluze lidových mas.²³⁾ Monarchická forma státu byla ostatně zcela neslučitelná s vědeckým socialismem, a proto poměr socialistické části proletariátu byl zjevně odmítavý. Na tom nemůže změnit nic ani skutečnost, že v programech sociálně demokratické strany se požadavek republikánského zřízení přímo neuplatnil, neboť vytyčení takového požadavku by jasně dostalo politické strany mimo rámec ústavy. Nastolení „lidového státu“²⁴⁾ bylo tak již od Eisenašského sjezdu krycím heslem pro rozbití monarchie. Proto spíše než oblasti oficiálních programů nalezneme stanoviska dělnických předáků v zabavených časopisech. V tomto směru možno uvést zvláště stanovisko pražských sociálních demokratů k atentátu na cara Alexandra II., formulované r. 1881, kterému odpovídá i článek jednoho z významných pražských sociálních demokratů Jos. Rezlera z téže doby, ve kterém pokládá existenci monarchie za největší překážku dalšího pokroku.²⁵⁾ Je ovšem zároveň zákonité, že k formulaci těchto stanovisek došlo až v souvislosti s radikalizací dělnického hnutí a v souvislosti s opuštěním legální cesty. Snad ještě více než oficiální a teoretická kritika monarchie nás přesvědčuje o postupném poklesu vážnosti císařského symbolu narůstání delinkvence právě v českém prostředí, prakticky bez rozdílu sociální

²³⁾ Politická delikvence v Rakousku je zřejmá z čísel v tabulce na straně 306.

²⁴⁾ K tomuto problému srov. K. Malý, Policejní a soudní perzekuce..., str. 78–82.

²⁵⁾ Tamtéž, str. 256.

Přehled sociálního rozvrstvení pachatelů některých trestných činů v Rakousku
v letech 1880—1890

Trestný čin	skupina	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Velezrada	A	—	1	—	2	25	9	9	2	—	5	—
	B	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
	C	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Urážka veličenstva	A	127	118	111	118	101	112	91	90	70	84	85
	B	60	58	54	82	67	49	67	59	57	47	34
	C	69	83	71	57	42	47	48	59	52	48	45
Urážka údů domu císařského	A	2	7	3	15	7	6	7	8	7	15	12
	B	—	6	2	6	4	4	3	2	6	13	5
	C	3	4	5	11	10	4	6	5	6	22	4
Rušení veřejného pokoje	A	4	—	4	8	11	1	3	1	—	—	2
	B	—	—	—	—	1	1	1	1	—	2	1
	C	—	2	3	3	3	—	—	3	3	—	1
Pozdvížení a vzbouření	A	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	1
	B	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1
	C	—	2	—	5	3	—	—	—	1	—	1
Veřejné násilí podle § 81	A	317	399	413	443	430	497	551	499	539	602	652
	B	402	318	445	490	398	452	529	419	468	398	435
	C	270	278	393	322	326	343	336	309	348	353	328
Veřejné násilí podle § 83	A	20	37	26	20	23	42	32	20	44	93	351
	B	37	71	99	73	75	83	85	76	66	88	99
	C	64	43	53	27	57	43	91	37	46	78	108
Veřejné násilí podle § 85a/b	A	70	nejsou údaje		91	89	130	105	135	114	122	320
	B	110			116	153	177	152	185	200	103	161
	C	54			59	111	70	68	44	57	50	47
Rušení náboženství	A	35	34	32	36	41	31	35	36	35	34	35
	B	27	18	21	17	25	24	24	31	22	12	18
	C	16	20	13	29	17	18	24	27	19	17	19

A. Námezdní dělníci v řemesle a továrnách a obchodní zřízení

B. Venkovský proletariát

C. Ostatní sociální vrstvy obyvatelstva včetně drobných a středních rolníků

Jak je zřejmé, byli to především námezdně pracující, kteří zejména v letech protidělnické perzekuce se dopouštěli urážek císaře. Z porovnání čísel za léta 1880—1890 je zřejmý pokles delikvence urážek veličenstva ke konci období. Souviselo to jistě především s poklesem intenzity protidělnických opatření. Ať je to jakkoli lákavé, nelze z absolutního poklesu počtu pachatelů vyvozovat závěry o růstu uvědomění dělnické třídy. Podíl námezdně pracujících na této trestné činnosti se totiž stále pohyboval přibližně kolem 50 %.

příslušnosti. Právě zde je trestní stíhání urážek císaře přímo masovým zjevem.²⁶⁾

Zdá se tedy, že působení „velkých symbolů“ — vlasti a císaře — nesehrálo a ani nemohlo sehrát v českých zemích onu úlohu, která mu byla přisuzována a kterou snad skutečně sehrálo v alpských zemích.

²⁶⁾ Přehled některých trestných činů a počty odsouzených v Čechách v letech 1880 až 1890:

Přehled některých trestných činů a počty odsouzených v Čechách v letech 1880—1890

Trestný čin	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Velezrada	—	—	—	1	1	—	—	1	—	5	—
Urážka veličenstva	89	81	82	69	85	94	77	40	55	66	61
Urážka údů domu císařského	2	7	6	8	11	8	7	3	4	27	7
Rušení veřejného pokoje	—	—	—	—	2	—	1	1	—	—	1
Pozdvižení a vzbouření	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*	—
Veřejné násilí podle § 81	229	254	296	310	349	332	429	341	364	402	477
Veřejné násilí podle § 83	23	31	27	5	12	36	2	16	33	79	208
Veřejné násilí podle § 85a/b	57	53	83	48	73	95	53	48	48	54	80
Rušení náboženství	19	22	22	28	30	27	32	33	25	23	35

* Bylo 22 obžalovaných, z nichž 14 uznáno vinnými z jiných trestných činů

Porovnáním absolutního počtu odsouzených v Předlitavsku a v Čechách se ukazuje vysoký procentuální podíl Čech na celorakouské delinkvenci namířené proti panovníkovi a příslušníkům císařského domu:

léta	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
%	35,0	31,9	36,6	26,5	41,7	46,3	36,5	18,7	29,5	40,0	37,0

V roce 1890 z celkového počtu obyvatelstva Předlitavska — 23 895 413 obyvatel — činil podíl Čech 5 843 094, tedy méně než 25 % (podle R. Rauchberga, Die Bevölkerung Österreichs, Vídeň 1895). Údaje o kriminalitě jsou čerpány ze statistických přehledů Statistisches Jahrbuch, Vídeň 1863—1881 a Österreichische Statistik, Die Ergebnisse der Strafrechtspflege, 1881—1910.

Dotkli jsme se již problému činnosti a ohlasu působení státních orgánů na růst negativistických nálad dělnických vrstev vůči rakouskému státu.

Ostří třídního útlaku, státní represe, bylo ovšem namířeno nejen proti českému dělnictvu. Koneckonců Čechy a Morava nebyly jedinými průmyslovými centry monarchie. Brutální zákroky proti dělnické třídě, jakými bylo střelení do dělnických demonstrací, vojenské potlačování stávek apod., nalezneme v Předlitavsku celém, nejen v Čechách.

Ovšem i tu bylo přísně dbáno na nacionální stránku věci. Stalo se pravidlem, že v českých zemích při nasazování vojska proti lidu bylo vždy používáno oddílů národnostně cizích, což jen v očích veřejnosti zdůrazňovalo nacionální charakter perzekuce.²⁷ Zdá se však, že to nebyly výjimečné události, které odlišovaly české dělnické prostředí od ostatních oblastí monarchie. Máme za to, že mnohem silnější vliv mělo ono sice napohled málo výrazné, ale svou soustavností, setrvačností a co víc, přímo masovostí se vyznačující působení orgánů státní správy a okresních soudů. Když vezmeme např. statistiky stíhání přestupku tuláctví, tedy deliktu, ve kterém se projevovalo především sociální postavení dělnické třídy, její nezaměstnanost²⁸) apod., dostáváme ohromující čísla, z kterých je jasně vidět, že v osmdesátých letech právě na desetitisících odsouzených měly české země svůj největší podíl.

Také ostatní perzekuční činnost orgánů státní správy, zvl. policie, četnictva a okresních politických úřadů, byla v českých zemích zvláště výrazná. Zřetelné to bylo zvláště na úseku spolkové činnosti, při zásazích proti shromážděním a v neposlední řadě v tvrdém postihu české části sociálně demokratické strany v osmdesátých letech po procesu se zakladateli československé sociálně demokratické strany.²⁹)

²⁷) Praví se tak ve zvláštní instrukci místodržitelství z 2. 10. 1869. K tomu K. Malý, Policejní a soudní perzekuce..., str. 25–55, pozn. 133. Srov. k tomu i Zd. Šolle, Dělnické stávky, str. 196.

²⁸) Statistika odsouzených za přestupky tuláctví ukazuje, že v Čechách od roku 1878, kdy bylo odsouzeno celkem 15 661 osob, se zvýšil do roku 1885 počet odsouzených na 21 098 osob. Uvážíme-li, jaká drastická opatření přinesl např. zákon č. 108/1873 z. ř., je zřejmé, že trestání pro přestupek tuláctví bylo využíváno i k politické perzekuci. Podle § 1 tohoto zákona byl za tuláka považován ten, kdo neměl bydliště, nebo je opustil, byl bez práce a zaměstnání, potuloval se a nemohl prokázat, že má prostředky k výživě, anebo že se je snaží opatřit. Trestem bylo vězení od 8 dnů do jednoho měsíce. Vzhledem k tomu, že předpisy o tuláctví byly aplikovány i na trestané pachatele politických deliktů z řad příslušníků dělnické třídy, nabývá zvláštního významu i § 9 zákona, kterým je zaváděn policejní dohled. Další podstatné zostření přinesl pak zákon č. 89/1885 ř. z. o donucovacích pracovnách, který v § 4 umožňoval, aby obce přikazovaly nezaměstnaným práci za přiměřenou mzdu nebo naturální zaopatření a který ukládal pro případ odmítnutí této práce trest od 8 dnů do jednoho měsíce. K této otázce srov. zvl. knihu Jana Janáka, Příčiny vzniku předlitavské sociální správy, Brno 1970, str. 165, pozn. 201, která vyšla po odevzdání rukopisu této studie.

²⁹) Od roku 1882–1890 je např. počet odsouzených pro delikt tajného spolčování největší právě v Čechách. Od r. 1884 neklesl počet pachatelů v Čechách pod 80 % vzhledem k celostátní delinkvenci a v letech 1889 a 1890 činil dokonce 100 %. K tomu srov. K. Malý, op. cit., str. 248–249.

Koncem 19. století, kdy se dostává dělnická třída do popředí politických zápasů, zvláště o všeobecné hlasovací právo, dostává i každý konflikt s rakouskými úřady přímo velezrádný a protistátní charakter. Typický v tomto směru je vykonstruovaný proces s Omladinou.

Jinými slovy, to co v prostředí alpských zemí bylo „jen“ útlakem třídním, třídní perzekucí, muselo být v českých zemích nutně pocíťováno zároveň jako útlak nacionální, který odpor k rakouské státnosti umocňoval a vedl k jejímu odmítání, činil jej velezrádným. Jen tak bylo možné, aby se dělnická třída v českých zemích stala oním rozhodujícím politickým činitelem české resistance domácí i zahraniční v době I. světové války. Na jejím spontánním a přímo živelném odporu k rakouské státnosti nemohly nic změnit ani pokusy části vedení sociální demokracie o zachování Rakouska v podobě jakési socialistické federace.

Byl tento odpor diktován nacionálními nebo třídními zájmy? Myslím, že po tom, co bylo výše řečeno, nelze takto formulovat otázku ani odpověď. Je jisté, že dělnická třída nešla do války s programem rozbití rakouského státu jako organizace třídního násilí buržoazie. Je však zároveň jisté, že ho odmítala obhajovat nejen z důvodů národnostních, ale i třídních. Není přitom důležité, který motiv byl prvotní a který druhotný.³⁰⁾ Dochází tak k tomu, že česká dělnická třída, jejímuž vedení byl ještě v době těsně předválečné vytykáán nacionalismus, plní mnohem důsledněji v zájmu národně osvobozenického boje svou internacionální povinnost odporovat imperialistické válce než vedení rakouské a německé sociální demokracie, ostentativně hlásající internacionalismus.

Vznik samostatného československého státu jeví se tedy jako zákonitý důsledek revolučního třídního odmítavého vztahu české dělnické třídy k rakouskému státu, vztahu, který se postupně vytvářel v ostrých třídních zápasech 2. poloviny 19. století.

KAREL MALÝ

Die tschechische Arbeiterklasse und der österreichische Staat

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit der Erörterung der Frage, wie die Haltung der tschechischen Arbeiterklasse gegenüber dem österreichischen Nationalitätenstaat beeinflusst wurde durch ihre rechtliche Stellung, besonders aber ob diese Stellung ihren Anteil an der nationalen und demokratischen Revolution im Verlauf des ersten Weltkrieges

³⁰⁾ Není proto možno souhlasit se závěrem Zd. Šolleho, že Češi pocíťovali při vypuknutí první světové války „rozpor mezi svými nacionálními zájmy a zájmy státu, za nějž byli nuceni bojovat, avšak i zde šlo o nacionální zájmy, netřídní“. Socialistické dělnické hnutí a česká otázka, str. 35, pozn. 80.

bedingte, dessen Ergebnis u. a. die Entstehung des selbständigen tschechoslowakischen Staates war. Neben den bekannten allgemeinen antagonistischen Widersprüchen zwischen der Arbeiterklasse und dem bürgerlichen Staate überhaupt, wird der Versuch unternommen die Frage zu beantworten, inwieweit das Verhältnis der tschechischen Arbeiterklasse zum österreichischen Staate auch dem Verhältnis der Tschechen zu Österreich entsprach, resp. inwieweit die Arbeiterklasse objektiv in den Nationalitätenkampf miteinbezogen wurde.

Der Gesetzgeber beabsichtigte nicht die in der österreichischen Dezemberverfassung von 1867 gesicherten und relativ breiten bürgerlichen Freiheiten auch der österreichischen Arbeiterklasse zu gewähren. Wie die Gerichts-Verwaltungs- und Polizeipraxis beweisen [der Autor kommt hier auf seine ältere Monographie „Die politische und gerichtliche Persekution der Arbeiterklasse in Böhmen in der Hälfte des 19. Jhdts., Praha 1967 (tschechisch) zurück], wurde sie tatsächlich als eine Schicht behandelt die ausserhalb des Gesellschaftsteiles stand, welcher an der Ausübung der Staatsmacht beteiligt war. Die Rolle der Arbeiterklasse, als aktives und initiatives politisches Element wurde bei der Entstehung der Verfassung überhaupt nicht erwogen. Das Wahlsystem disqualifizierte wörtlich einen überwiegenden Teil der österreichischen Bürger, vor allem aber die Arbeiter, zu Objekten der Staatsmacht. Dies wirkte sich besonders auf den Gebiet des Gerichtswesens vor den Schwurgerichten aus.

Die tschechische revolutionäre Arbeiterbewegung, an die revolutionär-demokratischen Traditionen der Volksbewegungen anknüpfend konnte nicht abseits der Kämpfe um die Erhaltung der nationalen Existenz, resp. der Erneuerung der tschechischen (später tschechoslowakischen) Staatlichkeit stehen. Deshalb wurde die organisierte tschechische Arbeiterbewegung früh vor die Aufgabe gestellt einen eigenen Weg zur Lösung der Beziehungen, zu der vom Bürgertum geführten nationalen Befreiungsbewegung zu formulieren. Diese Aufgabe war umso komplizierter, da in ganz Österreich nur die tschechische Arbeiterklasse im Rahmen des Proletariats der anderen unterdrückten Völker einen selbständigen politischen Faktor darstellte und ihre sozialdemokratische Partei in Böhmen tatsächlich Autorität hatte. Die Zahlen der österreichischen Statistiken beweisen, dass die tschechische Arbeiterklasse schon am Ende des letzten Jahrhunderts eine entscheidende Gesellschaftsschicht des tschechischen Volkes war und deshalb zu einer wichtigen politischen Macht heranwuchs. In der tschechischen Arbeiterbewegung kam es früh zu einer Symbiose der nationalen und Klassenziele. Die angeführten konkreten Beispiele beweisen, in welchen Formen die zur Ablehnung der österreichischen Staatlichkeit führenden Zusammenstöße der staatlichen Institutionen mit dem tschechischen Proletariat stattfanden und erörtern die besondere Stellung des tschechischen Bürgertums, welches — da es keine herrschende Klasse war — auf das Gebiet der Selbstverwaltung verdrängt wurde und so vor der Arbeiterklasse seine wirklichen Klassenziele verschleiern konnte. Auf der Grundlage einer Analyse statistischen Materiales, besonders über die Straftätigkeit wird nicht nur das Ausnahmegrad der Strafverfolgung von Angehörigen der tschechischen Arbeiterklasse, sondern auch ihre Aktivität dargelegt, die aus dem Anwachsen der politischen Straftätigkeit hervorgeht. Gerade diese Straftätigkeit stellt einen Beweis dafür dar, dass die tschechische Arbeiterklasse in Opposition zum österreichischen Staate stand, und zwar nicht nur als zu einer klassenfeindlichen Organisation, sondern auch als zu einem nationalen Gegner. Diese Verbindung der nationalen und Klassenziele, stellte ein wichtiges Moment dar, welches für den Widerstand der tschechischen Arbeiterklasse gegen den imperialistischen Krieg und die aktive Widerstandsbewegung gegen Österreich entscheidend war. Somit wurde die tschechische Arbeiterklasse auch zu einem entscheidenden Faktor bei der Entstehung des tschechoslowakischen selbständigen Staates.